

1.
Szövegszerűtlenség a szövegszerűségben.
Szövegösszefüggés-hordozók nem prototipikus párbeszédés
szövegben¹

NAGY ANDREA

„A beszédünk egyszerre elveszejt
és vezet bennünket.”
Valère Novarina²

1. Az *Officina Textologica* eddigi köteteiben a szöveg-összefüggőség kérdésével foglalkozó tanulmányok jól formált, szövegszerű, prototipikus szövegeket vizsgáltak. Kivételt ez alól Dobi Edit tanulmánya jelent az *Officina Textologica* 16. kötetében (Dobi 2011b: 9–36). Ő veti fel elsőként azt a kérdést, hogy a szemiotikai textológia elméleti keretein belül és annak fogalomtárával miként lehet egy nem prototipikus szöveg tulajdonságairól, szövegjellegének hiányosságairól is számot adni, s egy konkrét példával illusztrálja az ilyen deviáló szövegek elemzésének lehetséges módját. Petőfi S. János szemiotikai szövegfelfogása „különleges érzékenységgel és részletességgel közelít a szöveg jelenségéhez, ami a differenciálás magasabb fokát ígéri a szövegszerű és a nem szövegszerű nyelvi alakulatok leírásában is” (Dobi 2011a: 195). Úgy tűnik tehát, hogy az eddig elvégzett, mennyiségileg is jelentős szövegnyelvészeti kutatásaink tapasztalatai, eredményei és nem utolsósorban a szemiotikai textológia alapelveinek és fogalomrendszerének bővülése, árnyaltabbá válása mostanra megteremtették annak a lehetőségét és igényét, hogy nem prototipikus szövegek szövegségéről is megpróbáljunk tudományos igénnyel számot adni.

Ez utóbbi igen fontos tényező. A szemiotikai textológia fogalmait érintő pontosítások ugyanis olyan lényegi változást jelentenek a szemiotikai szövegleírásban, amelyek megnyitják a kaput a tipikustól eltérő, deviáló szövegek vizsgálatához is. Ha szemiotikai textológiai alapon gondolkodunk, akkor természetesen a szöveg mint komplex jel minden összetevőjét és azok mentális képét, valamint a közöttük lévő relációkat is tekintetbe kellene vennünk egy szöveg interpretálásakor. Ez a hatalmas apparátus azonban egy konkrét

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

² V. Novarina (2009b: 41)

szöveg vizsgálata esetében nem lehet hatékony, tehát az aktuális szövegvizsgálat céljának megfelelően ki kell választanunk a vizsgálandó összetevőket és a megfelelő szempontokat. Jelen tanulmány esetében, nem prototipikus szövegek jellemzésében releváns szempontoknak a szöveg kommunikatív funkciója, teljessége és a szöveg-összefüggőség síkjai tekinthetők.

A szemiotikai textológia fogalomrendszerében ez utóbbit érintő változások a szöveg megközelítésének új aspektusait teszik lehetővé szövegszerűtlen szövegek leírására, sérülésük okának, mibenlétének meghatározására.

Az egyik fontos változás a formáció és a szenzus értelmezését érinti. Az *Officina Textologica 15.* kötetében megjelent írásában Petőfi S. János úgy módosítja ezt a két fogalmat, hogy mindkettőt immár az alkotóban és/vagy a befogadóban kialakuló mentális képként értelmezi, ami azt jelenti, hogy a kommunikációs helyzet tényezőit, benne az alkotót és a befogadót a maguk hiedelemrendszerével, valóságra vonatkozó ismereteivel, szociokulturális hátterével, elvárásaival, előfeltevéseivel stb. is elengedhetetlennek tartja egy nyelvi megnyilatkozás interpretálásához. (Vö. Petőfi S. 2009: 75)

A másik fontos módosítás a szöveg összefüggésének síkjait érinti. Petőfi S. a szöveg összefüggőségének leírásában fontosnak tartja megkülönböztetni a szöveg nyelvi megformáltságát, a konnexiót és kohéziót, valamint a konstringenciát, a (feltételezhetően) utalt tényállás együttes összefüggőségét. „[...] «szöveg»-nek nevezek minden olyan (verbális vagy verbális összetevőt is tartalmazó) nyelvi képződményt, amely egy adott vagy feltételezett funkciónak (intenciónak) eleget tevő, összefüggőnek és teljesnek tekinthető *tényállás-konfigurációt* juttat kifejezésre összefüggő és teljes megformáltságúnak tekinthető *szövegmondat/szövegmondatlánc* formájában.” (Petőfi S. 2009: 25) Lejjebb pedig hozzáteszi, hogy „[...]a szöveg-összefüggőséget (a *szövegkoherenciát*) alapvetően a *konstringenciarelációk* biztosítják, azokat pedig arra a világdarabra vonatkozó tudásunk alapján értelmezzük, amelyre feltételezésünk szerint az interpretálandó vehikulum utal.” (Petőfi S. 2009: 32)

Petőfi S. János koncepciójában tehát a szöveg szövegszerűségét, koherenciáját elsősorban a konstringencia határozza meg, és nem a szöveg nyelvi szövetének összefüggősége. Ugyanakkor, mivel a szövegösszefüggés síkjai között kölcsönös függőségi viszonyok is vannak (Vö. Petőfi S. 2009: 31), és sokszor nem teljesen vagy nem egyértelműen különíthetők el egymástól, ezért az egyik síkon tapasztalható sérülés kihathat más sík vagy síkok összefüggőségére, értelmezhetőségére.

2. Nem érdektelen tehát először is ezeknek a szövegösszefüggés-síkoknak a rendszerét áttekinteni, amihez Petőfi S. Jánosnak az *Officina Textologica 15.* kötetében megjelent tanulmányát veszem alapul, amelyben két mondatból álló verbális kommunikátumokon mutatja be, hogy „egy verbális képződmény

koherenciája (szövegsége) nem nyelvi szövetének összefüggőségétől – konnexitásától és/vagy kohéziójától – függ, hanem attól, hogy a nyelvi szövege által utalt tényállásokat szerves egységű *tényállás-konfigurációnak (tényállás-együttesnek)*, más kifejezéssel élve konstringens képződménynek tudjuk-e elfogadni” (Petőfi S. 2009: 69). A tanulmányában bemutatott különböző szövegösszefüggést megvalósító szöveg-példákat kiegészítem az ott nem szereplő típusokkal, hogy a szövegösszefüggés-síkok lehetséges együttállásainak összes esetét számba vehessük. Ha tekintetbe vesszük a nyelvspecifikus összefüggőség síkjait, valamint a tényállás-konfiguráció összefüggőségét, akkor az alábbi táblázatban szereplő lehetséges alapeseteket kapjuk, melyek valóban csak archetípusoknak tekinthetők, hiszen a szövegösszefüggés-hordozók nem csak binárisan írhatók le, azaz például nemcsak azt mondhatjuk, hogy vagy konnex egy szöveg, vagy nem, hanem különböző fokú konnexitást mutathat, ennek megfelelően beszélhetünk akár nem teljesen konnex szövegről is.

a szöveg	nyelvspecifikus összefüggősége		tényállás-specifikus összefüggősége		textualitása
	konnex	kohezív	konstringens		koherens
1.	+	+	+	→	+
2.	-	+	+	→	+
3.	+	-	+	→	+
4.	-	+	-	→	-
5.	+	-	-	→	-
6.	+	+	-	→	-
7.	-	-	+	→	+
8.	-	-	-	→	-

Az 1. esetben a verbális kommunikátum konnex, kohezív és konstringens, például:

Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.

Először rosszat álmodtam, másodszor megszomjaztam, harmadszor valami furcsa zajt hallottam.

A két mondat között a szintaktikai kapcsolatot a *felébredtem, álmodtam, megszomjaztam, hallottam* igék egyes szám első személyű todaléka jelenti. Nyelvi-jelentéstani kapcsolatot a *háromszor* szóalakhoz kapcsolódó *először, másodszor, harmadszor* felsorolás teremt. Az utalt tényállás pedig összefüggőnek tekinthető, mert a valóságra vonatkozó tapasztalataink szerint a

két mondat között okozat-ok kapcsolat van. A két mondatot tehát koherens szövegnek tartjuk.

A 2. esetre Petőfi S. János az alábbi példát adja (2009: 70):

Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.

Először egy rossz álmra, másodszor valami zajra, harmadszor egy telefonhívásra.

A nyelvspecifikus összefüggőségi síkok közül csak a kohézió jellemzi ezt a két mondatot, azonban a tényállás-együttes továbbra is ugyanazt a logikus okozat-ok egységet alkotja, mint az előző esetben, tehát konnexió hiányában is koherens szövegnek tudjuk tekinteni ezt a két mondatot is.

A 3. esetben nyelvi-jelentéstani kapcsolat nincs a két mondat között:

Nagyon fáztam.

Hívtam egy taxit.

A *fáztam* és *hívtam* igealakok egyes szám első személyű toldaléka megteremti a szintaktikai kapcsolatot, konnexió van, kohézió azonban nincs a két mondat között: a *fáztam*, *hívtam*, illetve *fáztam*, *taxit* szavak között szemantikai kapcsolatot nem találunk. Mégis koherens szövegnek tudjuk elfogadni, mert az utalt tényállások között ok-okozat kapcsolatot, azaz konstringencia-relációt tudunk értelmezni.

Ennek a típusnak egy sajátos változatát jelentik a tudományos-fantasztikus szövegek, amelyekben a kohézió síkján találunk időről időre kihagyásokat, töréseket, tehát előfordulnak bennük nem teljesen kohezív szövegdarabok. Ugyanakkor a kommunikációs helyzetből, abból, hogy egy tudományos-fantasztikus regény vagy magazin lapjain megjelent szövegről van szó, egyértelmű a befogadó számára, hogy az utalt tényállás-konfiguráció egy elképzelt szövegvilág feltételezett tényállás-együttesére vonatkozik. „Ha az adott tényállás-konfigurációt (tényállás-együttest) el tudjuk fogadni mint egy lehetséges világhoz tartozó konfigurációt (együttest), ennek az elfogadásnak a jegyében minősítjük azt. Ha nem, az adott konfigurációt (együttest) nem tarthatjuk konstringensnek, s ennek következtében az adott verbális képződményt nem tarthatjuk koherensnek, más szóval nem tarthatjuk szövegnek” (Petőfi S. 2009: 67).

A következő szöveg a Galaktika magazin 2012. februári számának internetes oldalán volt olvasható, egy folytatásokban megjelenő kisregény első részeként.

Colin Kapp: Felhőépítők (részlet)

– *Milyen az élet Lyonsban mostanában?* – kérdezte a munkás.

– *Virágzó, de zűrzavaros. Amilyen mindig is volt. Talán bizony ismerős vagy arra felé?*

– *Ott inaskodtam, mielőtt erre a földre jöttem.*

– *Aha! Már értem, miért a céhes módi szerint pakolják fel az embereid a hajót. Nem hiányzik az ottani élet?*

– *Nem. – Beszélgetőtársa ujjaival végigsimított tüskésre nyírt haján. – Nem rossz hely Lyons, de nem olyan ígéretes, mint Catenor. Legfeljebb a fosztogatások miatt rossz most itt.*

– *Fosztogatások?*

– *Felhőkalózok. Valahonnan a hegyek mögül. Évente egyszer-kétszer rajtaütnek a falvakon, állatokért, gabonáért vagy bármi másért, ami megtetszik nekik. Az utolsó néhány alkalommal egészen Catenorig és a műhelyig jutottak. Most már nekünk is van miliciánk, de ők sem tudnak mindenütt azonnal ott teremni. Mire az embereink a támadás helyére érnek, a fosztogatók elragadták, amit akartak, és újra a felhőkben járnak.*

– *Szomorú – bólintott Jacobi. – Milyen hajókkal jönnek?*

– *Mindenfélelvel. Amit Európában össze tudtak rabolni. Van köztük jó is, rossz is, és azt beszélük, motor is akad egynémelyiken.*

– *Motor? – Ez már érdekelte Jacobit. – Hallottam róluk. Él egy felhőmester az Urálban, aki motort épít a hajóiba. De azok olyan nehezek, hogy igazából nincs sok előnyük.* (Galaktika Magazin, <http://www.sfportal.hu/galaktika-magazin-263-colin-kapp-felhoepitok-kisregeny-reszlet-12090.scifi>)

A szövegösszefüggés nyelvi síkjai közül a grammatikait hibátlannak találjuk. A szöveg kohéziójának síkján azonban meglepő törést észlelünk. Az *inaskodtam, erre a földre jöttem, céhes módi, pakolják fel a hajót, fosztogatások, rajtaütnek a falvakon, állatokért, gabonáért* szavak, kifejezések a 'középkori élet' tudáskeretet aktiválják a befogadóban, s létrejön egy ennek megfelelő mentális kép. Ebbe a fogalomkörbe azonban nem illeszthetők bele a *milícia, felhőkalózok, a felhőkben járnak, motor, felhőmester* szavak. A szemantikai folytonosság ezeken a pontokon megszakad, pontosabban felfüggesztődik. A befogadó ugyanis, tudván, hogy tudományos-fantasztikus irodalmat olvas, egyrészt kommunikatív funkciót feltételez a szövegnek, másrészt eleve nem egy valóságos, hanem egy elképzelt világot vár el, tehát várakozó álláspontra helyezkedik. A szöveg folytatásától várja, hogy ezek az eleinte szemantikailag nem odaillő elemek a későbbiek során, retrospektíven is, beleilleszkedjenek az adott szövegvilág nyelvi-jelentéstani folytonosságába, s ahogy apránként a szöveg szemantikai hálója kiépül, az először nem teljesen

kohezívnek és nem teljesen konstringensnek tűnő szöveg mégis koherenssé válik.

A 4. típusra Petőfi S. János példáját lássuk (2009: 70):

*Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.
Tegnapelőtt a ma holnapután volt.*

Ennek a példának a nyelvi szövete a 2. példához hasonló: konnex kapcsolat nincs, de kohezív van a két mondat között. Lényeges különbség azonban, hogy míg ott konstringens alakulatnak tudtuk elfogadni a két mondat alkotta szöveget, itt az utalt tényállásokat nem tudjuk szervesen összefüggőnek tekinteni, ezért ezt a két mondatot nem tartjuk koherensnek.

Az 5. típusba soroltam azt a lehetséges verbális alakulatot, amelyet csak a konnexió jellemezne. Petőfi S. János ezt az alábbi példával illusztrálja (2009: 69):

*Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.
Öt évvel ezelőtt egy jó filmet láttam.*

Az igealakok toldalékai által megvalósuló grammatikai kötés önmagában, kohézió és konstringencia nélkül, nem tudja biztosítani a mondatlanc koherenciáját.

A 6. típusba olyan kommunikátumok tartoznak, amelyek nyelvspecifikus síkjai összefüggők, az azokból leképezhető jelentéshez azonban nem tudunk szervesen összefüggő világfragmentumot rendelni. Erre legegyszerűbb példának „furcsa” használati útmutatók vagy üzletekben olvasható reklámlakátok, feliratok tűntek a legalkalmasabbnak:

*Gördeszka: „Figyelem! Ez a termék életveszélyes. Kérem, ne álljon rá.”
Vasaló: „Ne használja a szabadban! Ne vasalja a ruhát saját testén!”
Chips zacskón: „Ön is nyerhet. Még vásárolnia sem kell. Részletek a zacskóban.”*

Ezekben a példákban van grammatikai kötés, például a *ne használja, ne vasalja* felszólító módú igealakok toldaléka, van nyelvi-jelentéstani: *vasaló, vasalja, ruhát*, vagy a *gördeszka, ez a termék* és *rá* szavak, amelyek egyidejűleg grammatikai és szemantikai kötést is megvalósítanak. Mégis, konnex és kohezív mivoltuk ellenére, furcsának, meghökkentőnek, mulatságosnak találjuk ezeket a

példákat. Ez azzal magyarázható, hogy olyan tényállás-konfigurációra utalnak, amelyet az adott szituációban nem tudunk logikusan értelmezhetőnek, szervesen összefüggőnek tartani, hiszen egy gördeszkat éppen azért vesz meg valaki, hogy ráálljon, vagy a chipset meg kell vásárolnunk ahhoz, hogy a zacskót felnyithassuk, és a belsejében található tartalomhoz hozzájuthassunk. Tehát a konstringencia hiánya a felelős azért, hogy ezeket a nyelvileg jólformált mondatláncokat mégsem tartjuk koherensnek az adott szituációban.

A 7. típusba olyan verbális kommunikátumok tartoznak, amelyek szövegségét kizárólag a konstringencia biztosítja. Ezt Petőfi S. János a következő példával szemlélteti (2009: 70):

*Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.
Erős szélvihar volt.*

Ebben a példában a nyelvi szöveg összefüggőségét már semmi nem biztosítja, nincs sem konnexió, sem kohézió. Mégis koherens szövegnek tartjuk, mert az utalt tényállásokat okozat-ok relációban értelmezni tudjuk, tehát a konstringencia valóban elégséges tényezője a koherenciának. Azt, hogy egyben szükséges tényezője is, az utolsó lehetséges típus példája illusztrálja, amelyben a következő két mondatot már nem csak grammatikai és szemantikai síkon nem köti semmi, de az utalt tényállásokat sem tudjuk szerves egészet alkotónak értelmezni.

8. típus:

*Tegnap éjszaka háromszor felébredtem.
Kobayashi Ken-Ichiró vezényelt a Müpában.*

Ezek tehát azok az alapesetek, amelyek egy verbális kommunikátum összefüggőség-síkjainak különböző lehetséges relációiban megvalósulhatnak, s amelyek, kiegészítve a kommunikatív funkció és a teljesség kritériumaival, kiindulópontul szolgálnak jelen tanulmányban Novarina *Képzeletbeli operett* című műve szövegszerűségének/szövegszerűtlenségének vizsgálatához.

3.1. „Valère Novarina színháza a Genet-, Jarry-féle drámai és színpadi hagyományra épülő logocentrikus színház” – írja Seps Enikő (2009: 7) *A cselekvő szó (ige) színháza* című írásában. Novarina a nyelvben, a nyelv által létező embert szedi szét darabjaira, hogy újból összerakja másként, mindent felforgatva, szétszórva, a feje tetejére állítva. Szerinte „a színház eddig nem torzította el eléggé az arcunkat, szedte le a fejünket, fordította meg a

fogalmainkat, nem bizonytalanította el mélyrehatóan az emberi szintaxist, fordította meg a zenét...” (2009c: 31). A *Képzeltbeli operett*ben mindez megtörténik. Élő marionettfigurák mozognak a színpadon, s a cél nélküli cselekmény maga a szó. Szavak erdejében bolyongunk a színészekkel, elveszünk és kijutunk, körbeforgunk, elbotlunk és felemelkedünk. „[...]nem alanyok vagyunk, akik egy nyelvezközt használnak” – „a szavakban vagyunk” – mondja Novarina. A nyelv misztériumát, a „fényesen érthetetlen” szót teremti meg: „egy napjainkban olyannyira szükséges káoszt”-t (Novarina 2009a: 41).

Ennek jegyében a *Képzeltbeli operett* szövege a szövegszerűtlenség sajátos esetét valósítja meg: a szerző minden lehetséges módon a nyelv kommunikatív funkciójának tagadását kommunikálja. „A közönség a nyelvek hangzavarában, az igeorkánban, a szavak viharába kerülve riadókészültségben van: a Broca-zónának minden egyes néző agyában kemény próbának vannak kitéve. A nyelvben a természeti jelenségekhez hasonló dolog történik, ellentétes áramlatok találkoznak – nyelvünk hirtelen akként jelenik meg, ami: minden irányba kiömlött és mozgó, vízszerű folyadék, hullám. A két órán át nyelvbe merülő és fogva tartott nézők «be vannak zárva az emberi dobozba» [...]” (Novarina 2009c: 34). A darab szereplői párbeszédet folytatnak, kimennek, bejönnek, énekelnek, mint általában egy operettben, a néző eleinte mégis zavarban van, mert az elhangzó párbeszédnek nem tűnnek számára koherensnek, s ez a helyzet nem felel meg a színházi előadásra és az operettre vonatkozó tudásának, elvárásainak, tapasztalatainak. Holott nyilvánvaló, hogy egy színházi szituáció mindig kommunikációs céllal jön létre: az adott szerző az adott darabbal közölni akar valamit a jelenlévő befogadókkal. Paradox helyzet, hiszen bármilyen értelmetlennek is tetszenek az elhangzó szövegek, a kommunikatív funkció meglétével a szövegség egyik kritériuma már teljesül is. E mellett a darab mint vehikulum és vehikulum-imágó megjelenési formája is teljes, lezárt és jól felismerhetően összefüggő: három felvonás és huszonnégy jelenet követi egymást. Az operett konvencionális formai szabályaira a darab lényeges pontjain a szövegből való kiszólások is felhívják a nézők figyelmét, ami szintén kiemeli a darab egyszerre szabályos és szabálytalan jellegét:

LESZÖGEZŐ MUNKÁS, felugorva

Álljatok meg: elfeledkeztünk a balettről a második felvonásban!

A MÁSIKAT KERÜLŐ SZÍNÉSZ ÉS PÁNAGÓNIA NŐ

És megfeledkeztünk a szünetről is.

A darab szövegkonstitúciójának, összefüggőségi síkjainak illusztrálására lássuk a következő részletet:

I. felvonás, 2. jelenet. Dobozházakban.

LESZÖGEZŐ MUNKÁS

Ez itt Angyalföld ahun lakunk házban. Kölyökként intézetben erővel tartva intézetményt ettem.

ANASZTÁZIA

Házazzunk.

LESZÖGEZŐ MUNKÁS

*Ez itten Angyalföld ahova innen eltávozunk. Hány óra van itt?
Kvíz óra lét, öt percemlékezet, tizenhat kronokór, százegy
mikrobiliomásodperctöredék, tizenhat trilió didó-szekundó.
Ó Idő imádozunk téged!*

ANASZTÁZIA

A kis Bűdös megérkezett?

LESZÖGEZŐ MUNKÁS

A téveszmét hintő nem jött meg mindig még?

ANASZTÁZIA

Súlyos a tér: súlyos, súlyos, súlyos.

A szöveg párbeszédjellegű fizikai megjelenési formája csak első látásra tűnik jólformáltnak. A társalgás alapegységének tartott fordulók ugyanis hiányoznak, s a kérdés-felelet formai kapcsolata sem valósul meg: az elhangzó kérdést vagy meg is válaszolja rögtön a kérdést feltevő, amitől megkérdőjeleződik a megnyilatkozás kommunikációs funkciója, vagy egy jelentésében azonos kérdés érkezik felelet helyett, így nincs tematikus előrehaladás. Ami a nyelvi megformálást illeti, grammatikai szempontból a LESZÖGEZŐ MUNKÁS aláhúzott mondatait találjuk kifogásolhatónak, nem a norma szerinti szintakszist követőnek. De mivel nem agrammatikusak, azt feltételezzük tapasztalataink, a világra vonatkozó ismereteink alapján, hogy a munkás alakjának szociokulturális megrajzolását szolgálják. A többes szám első személyű igeragok pedig, még a nem létező igealakok esetében is, a morfológiai szabályok szerint képzettek, ezért egyértelmű kötetést valósítanak meg a szövegmondatok között: *lakunk, házazzunk, eltávozunk, imádozunk*. A konnexió síkján tehát nincs lényeges sérülés.

A legszembeütőbb rendellenességek a kohézió síkján figyelhetők meg. Egyes szavakhoz, szó szerkezetekhez, melyek a szerző kreatív alkotásai vagy létező szavak torzított formái, nem tudunk egyértelműen jelentést kapcsolni: *intézetményt ettem, kvíz óra lét, kronokór*. Hasonló a helyzet a *Házazzunk* vagy *Ez itten Angyalföld ahova innen eltávozunk* szövegmondatokkal is: nehéz a szavakból és viszonyrendszereikből kikövetkeztethető értelmet tulajdonítanunk ezeknek a megnyilatkozásoknak. Az értelmezhető szemantikai láncok is rendkívül rövidek, és gyors váltásokkal követik egymást. Először az ábrázolt

emberpár lakhelyéről lehet szó: *Angyalföld, lakunk házban, házazzunk, Angyalföld*, majd az ábrázolt jelenet idejéről: *Hány óra van itt?, óra, perc, másodperc, Idő*, aztán a pár feltételezett gyerekéről: *a kis Búdós, a téveszmét hintő*. A végén pedig egy ezekhez logikusan nem köthető, kontextuson kívülinek, generikus érvényűnek ható kinyilatkoztatás áll: *Súlyos a tér: súlyos, súlyos, súlyos*.

Ugyanakkor, a szemantikai sík töredezettsége és logikátlan váltásai ellenére, mégiscsak létrejöhet a befogadóban, tudati tartalékai mozgósításával egy mentális kép a szöveg által feltételezhetően kifejezett relátumról. A vehikulumhoz tartozó relátumot akkor tartjuk teljesnek, ha „mint ’történet’-nek a megértése szempontjából vizsgálva, abból számunkra nem hiányzik semmi, illetőleg azt, ami a vehikulumból hiányzik, világra való tudásunk alapján ki tudjuk egészíteni” (Petőfi S. 1996: 19). A befogadó ehhez a szöveghez rendelheti például a következő valóságvonatkozást: egy pár este, a munkából hazatérvén, egymásra sem igazán figyelve, semmitmondó párbeszédet folytat, vagy egyszerűen elbeszélnek egymás mellett. Ha egy ilyen valóságbeli tényállást fogad el feltételezeten utalt tényállásnak, akkor a szöveget konstringensnek és így koherensnek tartja, sőt ebből a tényállásból még a kohéziós devianciát is szervesen következőnek tudja elfogadni. Ha azonban a befogadó nem képes az irodalmi alkotás interpretálásához szükséges nagyobb tudati tartalékokat mozgósítani a szövegjelleg sérülésének korrigálására, vagy nem tud elképzelni olyan tényállást, amely a szöveg relátumaként a valóság részét képezné, esetleg nem esik egybe az általa várt téma az alkotó által közölni szándékozott témával, jelen esetben például, ha a néző egy hagyományos operettre számított a mű címe alapján, és egészen mást kapott, akkor számára nem értelmezhető szöveggént a fenti részlet, és valószínűleg távozik az előadás első szünetében.

3.2. A következő részlet koherenciájára vonatkozó ítéletben is alapvető szerepe van a befogadó egyéni tapasztalatainak, világra vonatkozó tudásának, ismereteinek.

I. felvonás, 3. jelenet. Üres ház.

PÁNAGÓNIA NŐ

Kapcsold be a fényt a másik fejében. Hanyadika van ma 22-dikén?

KÁRÓ BUBI

Hamar 30-dika és öt másik.

PÁNAGÓNIA NŐ

Hol tart az összetűzés az Antropoidák és Humanidek között?

KÁRÓ BUBI

Tényleg.

PÁNAGÓNIA NŐ

És hány óra van itt?

A KÉP-GÉP. KÁRÓ BUBI. PÁNAGÓNIA NŐ

Húsz óra 25, 16, 47, 33, 7, 5, 1.

A KÉP-GÉP

Az I.B.L.S.N.O.P.Q. aberrogén erői és a K.L.O.Z.Á.J.E.M. dezertőrei kölcsönösen jelentős károkat okoztak egymásnak a megfigyelők szeme láttára – miközben az antropoid és nonaoid haderők bekebelezték az umanid haderők maradványait. Hogy átadják őket, szégyenszem lesütve, a bablaid csapatoknak.

KÁRÓ BUBI

Hány óra van itt?

PÁNAGÓNIA NŐ

Hány óra az amennyi az ittlévő idő?

KÁRÓ BUBI

Pontosan hét óra kettő és kettő. Blöki, ne ugass!

PÁNAGÓNIA NŐ

Hogy áll az Unanoidák és Antropopoidok közötti konfliktus?

KÁRÓ BUBI

Ül.

PÁNAGÓNIA NŐ

De tényleg. Bodri, ne ugass! hallod!

A *Képzeltbeli operett* emberi arccal felruházott alakjai különböző konstellációkban forognak körbe, ahogy Novarina mondja, mint „egy kártyajáték figurái” (2009c: 75). Egy esti, otthoni jelenet valószínűleg ez is, az előzőhöz hasonlóan egy férfi és egy női alak párbeszéde.

A konnexió síkján a párbeszéd fordulóinak szövegmondatai között alig található összetartó elem, leginkább az igék jelen idejű alakjai hatnak a grammatikai összefüggőség irányába, így például az *áll – ül* igék személyragja.

Ugyanakkor a kohézió síkján ez a két igealak éppen az összefüggőség ellen hat, hiszen az *áll* ige a *Hogy áll valami?* típusú kérdésben megvalósuló kontextuális jelentése nincs lexikális kapcsolatban az *ül* ige jelentésével, nem antonímák. A szerző által alkotott *Antropoidák*, *Humanidek*, *Unanoidák* és *Antropopoidok* lexémákat, a kontextusból kikövetkeztethetően, ’valamilyen népek’ referenciális jelentéssel ruházzuk fel. Problémát ebben a szövegrészletben is leginkább a nagyobb egységek, szószerkezetek, szövegmondatok szemantikai értelmezése jelent, például: *Hamar 30-ika és öt másik* vagy *Hány óra az amennyi az ittlévő idő?* Ezek a szövegmondatok talán csak a bennük található szavak külső verbális formáival valósítják meg a

kohéziót, jelentést nemigen kell bennük keresnünk. A szerző tudatosan rontja a szövegszerúséget azzal, hogy a formációhoz nem rendelhető szenzus. Ezek a szövegmondatok belül üresek, ahogyan egyébként a jelenet címe is sugallja: *Üres ház*. A verbális sík kohéziójának összefüggőségét ugyanakkor a kérdés-felelet párokban összekapcsolt szövegmondatok időre vonatkozó kifejezései tökéletesen biztosítják: *hanyadika, 30-ika, hány óra, húsz óra, pontosan hét óra*, annak ellenére, hogy a hozzájuk rendelhető relátum nem ad logikus kronológiai sorrendiséget.

A jelenet leglényegesebb eleme a Kép-Gép és az általa elmondott szöveg. Ez utóbbi a hír mint szövegműfaj jellegzetes mezoszintű szövegkompozíciós és lexikai jegyeit viseli. A koreferenciaindexekkel kiegészített elsőfokú kompozícióegységei a következők:

$K_1 = [Az\ I.B.L.S.N.O.P.Q.\ aberrogén\ erői(i01)\ és\ a\ K.L.O.Z.Á.J.E.M.\ dezertőrei(i02)\ kölcsönösen(i01 \rightarrow i02, i02 \rightarrow i01)\ jelentős\ károkot\ okoztak(i01+i02)\ egymásnak(i01 \rightarrow i02, i02 \rightarrow i01)\ a\ megfigyelők\ szeme\ láttára]$

$K_2 = [miközben\ az\ antropoid\ /haderők/(i03)\ és\ nonaoid\ haderők(i04)\ bekebelezték(i03+i04)\ az\ umanid\ haderők\ maradványait(i05)]$

$K_3 = [Hogy\ átadják(i03+i04)\ őket(i05),\ szégyenszem\ lesütve,\ a\ bablaid\ csapatoknak(i06)]$

A hír szövegének konnexitását és tematikus progresszióját az alábbi táblázat szemlélteti.

	i01	i02	i03	i04	i05	i06
K₁	Az I.B.L.S.N.O.P.Q. aberrogén erői	a K.L.O.Z.Á.J.E.M. dezertőrei				
	kölcsönösen					
	okoztak					
	egymásnak					
K₂			az antropoid /haderők/	nonaoid haderők		
	bekebelezték					
					az umanid haderők maradványait	
K₃			átadják			
					őket	
						a bablaid csapatoknak

A verbális síkok összefüggéséről a következők állapíthatók meg. A szöveg grammatikai síkja jólformált. Az első kompozícióegységekre nem történik utalás a

későbbiekben, ez egy önálló, lezárt egységet alkot. A második és harmadik kompozícióegység azonban összefüggő láncot képez, az alany-állítmányi egyeztetés, az igei személyragok és a névmásítás biztosítják a konnexitását. Az utalt tényállások logikai kapcsolatát pedig explicit módon kötőszavak is megjelenítik:

K₁ miközben (K₂ hogy K₃)

A szöveg kohézióját egyrészt a 'háború' fogalomkörébe tartozó szavak teremtik meg: *erői, dezertőrei, haderők, bekebelezték, csapatoknak*. Másrészt azok a jellegzetes kifejezések és sztereotip fordulatok, melyek a háborús konfliktusokról szóló hírek szerkezeti sablonjainak részei: *kölcsönösen jelentős károkat okoztak egymásnak, a megfigyelők szemé láttára*. De kikről szól a hír? A szerző által alkotott, a befogadó számára ismeretlen lexémákhoz: *nonaoid, umanid, bablaid* szavakhoz itt is a kontextusból kikövetkeztethető 'valamilyen népek' referenciális jelentést tudjuk rendelni, úgy, mint előzőleg a két emberalak párbeszédében. Ezek a pontszerű, nem egyértelmű jelentéstulajdonítások azonban önmagukban nem okoznak problémát a kohéziós sík összefüggőségében, mivel a kohézió más eszközei, mint láttuk, nagyobb ívű összetartó erőt tudnak kifejteni.

A szöveg által feltehetően utalt tényállás-konfiguráció pedig, a fegyveres konfliktus lezajlása, a világról szóló tudásunk alapján szervesen összefüggőnek, konstringensnek fogadható el.

A jelenet egészét tekintve elmondható, hogy ez a hírszöveg alkotja, kisebb kohéziós rendellenességeivel is, a legkoherensebb egységet. Lényeges szerepe van az egész jelenet értelmezésének megteremtésében: a néző az esti híradó paródiájaként érti, hiszen a televízió képernyőjéről naponta rázúduló információtömeg, távoli földrészek ismeretlen embereiről szóló hírei sokszor nem értelmezhetők számára jobban, mint ez a halandzsahír, ezért képes az egész jelenet szövegéhez is 'az esti tévzés' valóságvonatkozást rendelni, amelyet így már konstringensnek érez.

3.3. A következő részlet az eddigiekhez képest több szempontból szövegszerűbb, mégis szövegszerűtlen:

VÉGNÉLKÜLI REGÉNYÍRÓ

« *Regény* » *Ez egy regény. Kezddhetem?*

KÁRÓ BUBI.

Szabadjon hallanunk.

VÉGNÉLKÜLI REGÉNYÍRÓ

- K₁ "Nézzétek", mondta János.
K₂ "Legyetek résen!" tette hozzá Jakab;
K₃ "Meg fog állni?" kérdezte Péter;
K₄ „Igen” válaszolt Mária;
K₅ „Megállítjuk?” tért vissza rá Jozefa;
K₆ „Semmiképp” felelte Anna;
K₇ „Gyerünk tovább!” folytatta Filep;
K₈ „Már megint” ismételte Máté;
K₉ „Soha” vetette ellen Veronika;
K₁₀ „Éljen az Egy!” fűzte tovább András;
K₁₁ „Nem elég közel a középhez!” igazította ki Klára;
K₁₂ „Nincs mit tenni” állapította meg Oszkár;
K₁₃ „Pedig” tiltakozott Szonja;
K₁₄ „Hallgassatok” vágott közbe Luca;
K₁₅ „Elmegyek” fogta kurtára Kadosa;
K₁₆ „Késő” siránkozott Jeremiás;
K₁₇ „Fáj a lábam” vallotta be Sarolta;
K₁₈ „Szeretem” mondta ki Gábor;
[...]

Ez az operettbe illesztett, kizárólag párbeszédből álló regényrészlet még több mint 5 oldalon folytatódik ugyanilyen módon. Az idézeteket követő idéző mondatok igealakjai: *mondta, tette hozzá, kérdezte, válaszolt, stb.*, konnexszé teszik a szöveget, és jelentésük, a párbeszéd fordulóit összekötő szerepük révén a kohézió irányába hatnak. Az idézetek azonban már csak helyenként mutatnak konnexitást: K₁ *nézzétek*, K₂ *legyetek*, K₁₄ *hallgassatok*, és kisebb szigetekben kohéziót: K₃ – K₆ és K₁₅ – K₁₆. Fiktív lexémák itt ugyan nincsenek, de a jelentéses szavak néha olyan konstellációkban állnak, amelyeknek nehéz jelentést tulajdonítani, például: *Éljen az Egy!* Az elején nem azonosított téma, a mindig újabb szereplők és témák megjelenése megakadályozzák az értelemtulajdonításhoz szükséges jelentéstani folytonosságot. A szövegben megbomlott a téma kontinuitásának és progressziójának egyensúlya, és olyan benyomást kelt, mintha egy megbolondult gépezet egyre gyorsabban és gyorsabban kezdene forogni. A megnyilatkozásokhoz rendelhető értelem összefüggősége itt olyan mértékben sérül, hogy nem lehetséges relátumot rendelni ehhez a szövegmondatláncához. Ebben a példában a kohéziós sík sérülése eredményeképpen konstingencia sincs, így a szöveg nem koherens. Leginkább a Szikszainé Nagy Irma által *álszövegnek* nevezett kategóriába lehetne sorolni: jelentéssel bíró szavak szövegformájú alakulatot alkotnak, de

„nincs logikus összefüggés az egymás után felvetődő gondolattöredékek között” (Szikszainé Nagy 2006: 40).

4. Az ember tudatán a nyelv által átszűrődő világ kaotikusságának érzékeltetését Novarina elsősorban a szöveg kohéziójának tudatos rontásával éri el. Nagy próbatételnek teszi ki a nézőt azzal, hogy a szereplők megnyilatkozásaiban rendre jelentés nélküli szavak hangzanak el, vagy olyan szavakat rendez szövegmondatokba és mondatláncokba, amelyek jelentésesek ugyan, de nehezen rokonítható fogalomkörbe, jelentésmezőbe tartoznak. Ennek természetes következménye, hogy a szenzus töredékessé válik, és nehezzé teszi a befogadó számára az eljutást a formációtól a relátum-értelmezésig. Ugyanakkor a színházi kommunikációs helyzet kényszerítő erejű. A néző, pár órára az előadás „foglyaként”, kénytelen mozgósítani tudati tartalékait, valóságra vonatkozó ismereteit. Ha erre bármilyen ok miatt nem képes, vagy a nyelvi síkok nagymértékű sérülése miatt ezt lehetetlennek érzi, akkor a kommunikáció sikertelen, és nem tartja koherensnek, egyáltalán szövegnek a művet. Amennyiben azonban a befogadó képes az irodalmi alkotás befogadásához szükséges nagyobb tudati tartalékot mozgósítani, és/vagy a nyelvi összefüggés szövetéből maradt annyi, amennyi a kiegészítéssel történő helyreállítást számára lehetővé teszi, akkor valószínűleg eleve egy összefüggő valóságvonatkozást rendel az elhangzó szöveghez, amely így szükségszerűen konstringens, és így az adott kommunikátum nem prototipikus szövegként ugyan, de ítélete szerint az adott szituációban koherens lesz.

Irodalomjegyzék:

- Dobi Edit 2011a. A szövegszerűtlenség reprezentálásának lehetőségeiről első közelítésben. *Magyar Nyelvjárások XLVIII.* (szerk.: Dobi Edit— Hoffmann István—Tóth Valéria. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.) 191–214.
- Dobi Edit 2011b. A szemiotikai textológia a magyar szövegtani kontextusban. *Officina Textologica 16.* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó. 11–36.
- Novarina, Valère 2008-2009. *Képzeletbeli operett.* Fordította: Rideg Zsófia. Debrecen: Csokonai Színház.
- Novarina, Valère 2009a. Káosz. In: *A cselekvő szó színháza.* Budapest: Ráció Kiadó.
- Novarina, Valère 2009b. Ferdített operett. In: *A cselekvő szó színháza.* Budapest: Ráció Kiadó.
- Novarina, Valère 2009c. A nyelv emlékezik. In: *A cselekvő szó színháza.* Budapest: Ráció Kiadó.

- Petőfi S. János 1996. *Az explicitéség biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában* = *Linguistica series C Relationes*, 8. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 10–19.
- Petőfi S. János 2009. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram II. Officina Textologica 15*. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Sepsi Enikő 2009. *A cselekvő szó (ige) színháza*. In: *A cselekvő szó színháza*. Budapest: Ráció Kiadó.
- Szikszaíne Nagy Irma 2006. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris Kiadó.

